

Η ΧΡΕΟΚΟΠΙΑ ΤΟΥ 1893 ΚΑΙ Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΡΙΣΗ

Μπορεί η χρονική απόσταση να φαίνεται τεράστια αλλά δεν είναι. Οι πολιτικές δυνάμεις δείχνουν διαφορετικές αλλά μάλλον είναι παρόμοιες. Πάνω στον ιστορικό καμβά της Ελλάδας υφαίνονται τα ίδια και τα ίδια θέματα με ελάχιστες παραλλαγές που τα κάνουν ασχημότερα. Το ίδιο σκηνικό, οι ίδιοι ρόλοι και το ίδιο τέλος στο ιστορικό έργο. Αλλάζουν όμως οι πρωταγωνιστές.

Τρικούπης – Δεληγιάννης, Παπανδρέου – Καραμανλής - Παπανδρέου - Σαμαράς.

Όπως και τώρα έτσι και τότε, στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, είχαμε συσσώρευση χρεών και φυσικά όχι μόνο οικονομική αλλά πολυεπίπεδη πολιτική και πολιτισμική κρίση. Τα σημερινά δημόσια δάνεια / χρέη είναι, όπως επίσημα λέγεται, περίπου 300 δις ευρώ, ενώ τότε ήταν 823 εκατομμύρια χρυσές δραχμές ή 550 εκατομμύρια χρυσά γαλλικά φράγκα. Τα παρελθόντα δάνεια είχαν συναφθεί μεταξύ 1879 και 1890 και αντιπροσώπευαν μεγάλο ποσοστό στο ΑΕΠ όπως και τα σύγχρονα που είναι αποτέλεσμα επαναληπτικού δημόσιου χρέους των μεταπολεμικών δεκαετιών.

Τα επιτόκια δανεισμού τότε κυμαίνονταν μεταξύ 5,5 και 8,7% αλλά πάντως αρκετά υψηλότερα από το μέσο ευρωπαϊκό επιτόκιο που ήταν μεταξύ 3 και 4%. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και σήμερα αποδεικνύοντας ότι η Ελλάδα είναι μια χώρα για τολμηρούς παίκτες.

Οι κοινωνικές και εθνικές συνθήκες όμως μεταξύ των δύο περιόδων είναι διαφορετικές αν και ο αντίπαλος εξωτερικός εχθρός παραμένει πάντα να είναι η Τουρκία. Και οι οικονομικές συνθήκες είναι ασφαλώς ανόμοιες και οι διαφορές μεταξύ της αγροτικής φύσης της παραγωγής και της μεταπρατικής / μετακομιστικής φύσης των υπηρεσιών, είναι ευκρινώς ποιοτικές.

Επιπροσθέτως και τα εργαλεία που χρησιμοποιούνταν για την άσκηση οικονομικής πολιτικής τότε ήταν διαφορετικά από αυτά που χρησιμοποιούνται σήμερα. Για παράδειγμα το εργαλείο της αναγκαστικής κυκλοφορίας χρήματος τότε επιστρατεύονταν όποτε υπήρχε ένα κοινωνικό ή εθνικό πρόβλημα. Κατόπιν αντλούνταν δάνεια για να αποτραβηχτεί το πληθωριστικό χρήμα από την κυκλοφορία και να εξασφαλισθεί ο ισοσκελισμένος προϋπολογισμός. Σήμερα αυτή η δυνατότητα δεν υπάρχει.

Για να αναπαρασταθεί η κατάσταση της περιόδου θα πρέπει να ανακαλέσουμε στη μνήμη μας ορισμένα στοιχεία της πολιτικής ιστορίας.

Ο Δεληγιάννης όπως είναι γνωστό, δανείστηκε 52 εκατομμύρια χρυσά φράγκα για να καλύψει τις ανάγκες της επτάμηνης επιστράτευσης, το 1885, προκειμένου να απελευθερώσει τη Μακεδονία από τη Τουρκία, αλλά ποτέ δεν το έκανε λόγω της απαγορευτικής παρεμβολής των μεγάλων δυνάμεων, εκτός της Γαλλίας. Ο Τρικούπης ως αντιπολίτευση συμπορεύονταν με τη κυβέρνηση για το συμφέρον της πατρίδας. Ο Δεληγιάννης παραιτείται το 1886 «ηρωϊκά» και μετά από τις παρένθετες κυβερνήσεις του Παπαμιχαλόπουλου και του Βάλβη, την διακυβέρνηση αναλαμβάνει ο Τρικούπης. Μέχρι το 1890 που κυβερνά έχει αυξήσει το δημόσιο χρέος και παράλληλα τους εισαγωγικούς δασμούς, κυρίως στα σιτηρά, με αποτέλεσμα την αύξηση των τιμών και τη πτώση του βιοτικού επιπέδου. Στις εκλογές του 1890 καταψηφίζεται και επανέρχεται ο Δεληγιάννης ο οποίος ενώ ως αντιπολίτευση κατακεραύνωνε τη πολιτική του Τρικούπη ως κυβέρνηση εφάρμοσε την ίδια πολιτική αλλά με μεγαλύτερη οξύτητα. Ο εξωτερικός δανεισμός εκτοξεύθηκε στα ύψη και ο Τρικούπης το 1892 επανέρχεται στη κυβέρνηση. Τον επόμενο χρόνο, στις 10/12/1893, κηρύσσει πτώχευση.

Τα δάνεια εκείνης της εποχής ήταν συνυφασμένα με εντελώς διαφορετικούς στόχους από αυτούς που εξυπηρετούν τα σημερινά. Σε γενικές γραμμές θα λέγαμε πως ένα μέρος τους χρηματοδοτούσε τις κατασκευές των δρόμων και των σιδηροδρόμων, ένα άλλο μέρος τις εθνικές πολεμικές ανάγκες και τους στρατιωτικούς εξοπλισμούς και ένα τρίτο μέρος χρηματοδοτούσε τα τοκοχρεολύσια των προηγούμενων δανείων. Όσο και αν πολλοί ιστορικοί κατακρίνουν αυτού του είδους τη πολιτική ωστόσο άλλοι τόσοι την επαινούν γιατί η φτωχή Ελλάδα έπρεπε να αποκτήσει δίκτυα εμπορικών μεταφορών προκειμένου να εισέλθει στη φάση της βιομηχανικής αναπτύξεως.

Τα σημερινά δάνεια από την άλλη χρηματοδότησαν ένα υπερβολικά μακροσκελή κύκλο κατανάλωσης, σχεδόν παρανοϊκής μορφής, και ένα πολιτικό σύστημα αυξανόμενων

πελατιακών / πατερναλιστικών σχέσεων, σε βάρος των παραγωγικών δομών και της παραγωγικότητας που θα οδηγήσει όπως φαίνεται σε μια κατάσταση αυτοτροφοδοτούμενης μη ελεγχόμενης και ανεπιθύμητης ύφεσης.

Την εποχή του Τρικούπη ο πληθυσμός της Ελλάδας έφτανε δεν έφτανε τα δύο εκατομμύρια και τα σύνορα μόλις ανέβαιναν μέχρι τη Λάρισα. Η προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881 απωλέσθει πρόσκαιρα με την νίκη των Τούρκων στο σύντομο πόλεμο του 1897. Αυτό είχε ως συνέπεια την επιβολή πολεμικών αποζημιώσεων προς τους Τούρκους περί των 95εκατ., χρυσών φράγκων. Αυτοί οι λιγστοί Έλληνες κατάφεραν μετά από πραγματικά αιματηρές θυσίες να μειώσουν δραστικά το εξωτερικό χρέος πληρώνοντας 389.157,318 φράγκα., μεταξύ του 1879 και 1900 και μάλιστα να εμφανίσουν ένα πλεόνασμα στους κρατικούς λογαριασμούς περί των 28 εκατομμυρίων χρυσών δραχμών. Για να συμβεί αυτό όμως επεβλήθησαν αυξημένοι συντελεστές φορολογίας και υψηλοί εισαγωγικοί δασμοί. Η χρονική διάρκεια της αποπληρωμής έφθασε τα 18 χρόνια, εν μέσω εθνικών και πολιτικών αναταραχών, ενώ το τίμημα ήταν πτώση του ήδη χαμηλού βιοτικού επιπέδου κατά 50%.

Η όλη διαδικασία της αποπληρωμής καθοδηγήθηκε φυσικά από τους ξένους πιστωτές. Επιτροπή υπό τον οικονομολόγο Εδουάρδο Λω, ήλεγξε την αποτελεσματικότητα σκληρών μέτρων, που μπροστά τους αυτά του ΔΝΤ και της Ε. Επιτροπής θεωρούνται πουπουλένιας βαρύτητας, επιβλέποντας μάλιστα και την διαδικασία της εφαρμογής τους. Μάλιστα αφού ο λόρδος αξιολόγησε θετικά την πιστοληπτική ικανότητα της Ελλάδας, η Αγγλία προσέφερε δάνειο 3,500,00 στερλινών στην ελληνική κυβέρνηση.

Ωστόσο η δανειακή εξάρτηση από το εξωτερικό αναγκάζει πολλούς σύγχρονους ιστορικούς, όπως ο Βουρνάς, να ισχυριστούν «πως η Ελλάδα με τον έλεγχο έμπαινε επίσημα σε κατάσταση εξάρτησης από το ξένο κεφάλαιο». [\[1\]](#)

Ο έλεγχος του 1897 για την αποπληρωμή του εξωτερικού χρέους εκχώρησε στους πιστωτές α) τις προσόδους από όλα τα μονοπώλια, ήτοι καπνού, άλατος, πετρελαίου, παιχνιδοχάρτου, κλπ, και τα τέλη χαρτοσήμου δηλαδή 28.900,000 το χρόνο, 2) τους

δασμούς του τελωνείου Πειραιά που έφταναν περίπου τα 10.700,000 δραχμές.

Επί πλέον επιβλήθηκαν φόροι επί των Ελλήνων για την αντιμετώπιση του δημοσίου ελλείμματος. Όπως τονίζουν συγγραφείς όπως ο Ανδρεάδης, ο Αγγελόπουλος [2] κ.α., οι φόροι το 1875 ήταν 24 εκατ., αυξήθηκαν σε 41,5 εκ., το 1882, σε 64 το 1887, σε 75,2 το 1892 και σε 86,2 το 1893. Το 1897 έφθασαν τα 120 εκατομμύρια.

Το κατά κεφαλή χρέος ήταν 412 χρυσές δραχμές και το συνολικό έφθανε τα 823.252,000. Το 1900 το δημόσιο χρέος κατέβηκε στα 37.319,549 δραχμές.

Αξιζει νομίζω να δούμε αναλυτικότερα τα δάνεια που συνήψε η Ελλάδα εκείνη την εποχή γιατί έτσι μπορούμε να αντιληφθούμε καλύτερα τις ανάγκες που αντιμετώπιζε η ελληνική οικονομία.

Ø Ένα δάνειο του 1879, ύψους 60 εκ., φράγκων για να καλυφθεί και να αποσυρθεί η αναγκαστική κυκλοφορία χρήματος με επιτόκιο 8,19%.

Ø Δάνειο ύψους 120 εκατ., φράγκων για να καλυφθούν οι επείγουσες ανάγκες της χώρας, το 1881. Το επιτόκιο δανεισμού ήταν 7,35%.

Ø Δάνειο το 1884 ύψους 100 εκατ., φράγκων για τη κατασκευή σιδηροδρόμων με επιτόκιο 7,16%. Ως εγγυήσεις τέθηκαν τα έσοδα από τα τελωνεία του Βόλου και της Άρτας και τα πλεονάσματα από τα τελωνεία του Πειραιά, του Κατακόλου, της Κεφαλληνίας και της Καλαμάτας.

Ø Δάνειο το 1887 ύψους 135 εκατ., φράγκων για την αγορά στρατιωτικού εξοπλισμού και την εξυπηρέτηση προηγούμενων δανείων. Επιτόκιο δανεισμού 6%. Εκτός από τις κανονικές εγγυήσεις οι πιστωτές δημιούργησαν επιτροπή ελέγχου για τη επίβλεψη των όρων του

δανείου και τη συγκέντρωση των προσόδων. (επιτροπή Λω).

Ø Δάνειο 155 εκ., για τη πληρωμή του δανείου του 1879 και την αποπληρωμή των σιδηροδρομικών εταιριών, με επιτόκιο 5,75%.

Ø Δάνειο 89 εκατ., το 1890-91, για τη κατασκευή του σιδηροδρόμου Πειραιά – Λάρισας με επιτόκιο 5,7%. Ως εγγύηση δόθηκαν οι εισπράξεις από την εκμετάλλευση των γραμμών. [[3\]](#)

Τα δάνεια αυτά κατά κατηγορία τώρα, ήταν αναγκαία για την αποπληρωμή των μικρών υπολοίπων δανείων της επαναστατικής περιόδου, της κατασκευής έργων οδοποιίας και σιδηροδρόμων, της κάλυψης των δημοσίων ελλειμμάτων που προέκυψαν από επιστρατεύσεις, τις πολεμικές αποζημιώσεις προς τη Τουρκία, των στρατιωτικών εξοπλισμών και των ανισορροπιών στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών.

Οι πιστωτές της Ελλάδας ήταν τότε η Harmbro του Λονδίνου, η Bank de Paris (του Βλαστού), η leishrober του Βερολίνου και η Τράπεζα της Κωνσταντινούπολης του Συγγρού.

Br

Το συνηθισμένο επιτόκιο δανεισμού, όπως είπαμε, των ευρωπαϊκών χωρών ήταν 2,5 -4% χαμηλότερο από αυτό που δανείζονταν η Ελλάδα. Μετά τη θετική αξιολόγηση όμως της επιτροπής ελέγχου του Λω τα spreads μειώθηκαν στο κανονικό επίπεδο. Ως προς αυτό το θέμα οι διεθνείς μηχανισμοί δανεισμού παραμένουν μάλλον οι ίδιοι εκτός από τους φορείς αξιολόγησης. Τότε τα κράτη αξιολογούνταν όχι τόσο από τις αγορές και ιδιωτικούς πιστωτικούς οργανισμούς αλλά από κρατικές επιτροπές και υπηρεσίες.

Το συνολικό ύψος των δανείων, αυτής της δεκαετίας, έφθασε τα 550 εκατ., χρυσά φράγκα αλλά αν αφαιρέσουμε τις αμοιβές ενδιαμέσων, τις προμήθειες, κλπ, το καθαρό ποσό που εισήλθε στην Ελλάδα ήταν 458.622,000 εκατομμύρια.

Αν εξαιρέσουμε το ποσό των δανείων που αξιοποιήθηκε παραγωγικά, το υπόλοιπο κάλυψε δαπάνες εξυπηρέτησης προηγούμενων δανείων, πολεμικών αποζημιώσεων και ένα είδος πολιτικής των κυβερνήσεων του Τρικούπη και Δεληγιάννη που αναφέρονταν σε πελατειακές εξυπηρετήσεις. Και τότε ακόμα, όπως αναφέρουν σύγχρονοι συγγραφείς σαν τον Μουζέλη και Τσουκαλά, ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων ήταν 7 φορές μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο των ευρωπαϊκών κρατών.

Οι δαπάνες εξυπηρέτησης του εξωτερικού χρέους είχαν και έχουν άμεση σχέση με τη συναλλαγματική ισοτιμία του νομίσματος. Σήμερα το ελληνικό ευρώ αξίζει πολύ λιγότερο από το γερμανικό ευρώ. Τότε, το 1893, η συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής σε σχέση με το χρυσό είχε υποτιμηθεί κατά 60%. Αυτό σημαίνει πως μεγάλο μέρος των δημοσίων εσόδων κατευθύνονταν προς την εξυπηρέτηση του χρέους. Γιατί όμως είχε υποτιμηθεί η δραχμή κατά 60% όπως λένε οι μελετητές εκείνη την εποχή;. Οι αιτίες βρίσκονται στη κρίση της σταφίδας. Οι εξαγωγές της σταφίδας κάλυπταν το 75% των συνολικών εξαγωγών της χώρας. Δηλαδή η Ελλάδα έπαιρνε το 75% του συναλλάγματος της σε χρυσό από τις εξαγωγές σταφίδας με τον οποίο αποπλήρωνε τα δάνεια της τα οποία είχαν συναφθεί επίσης σε χρυσό. Συνεπώς κάθε μείωση των εξαγωγών σταφίδας είχε άμεση επίπτωση στην συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής. Η υποτίμηση ήταν αυτόματος μηχανισμός και οι δαπάνες εξυπηρέτησης μεγάλωναν. Ο βασικός εισαγωγέας της ελληνικής σταφίδας ήταν η Γαλλία. Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1870, όπως αναφέρουν οι πηγές της εποχής, η φυλλοξήρα κατέστρεψε μαζικά τους αμπελώνες της Γαλλίας και έτσι σταδιακά εκτινάχθηκαν οι εισαγωγές σταφίδας. Μεγάλο μέρος αυτών των εισαγωγών προέρχονταν από την Ελλάδα. Η παραγωγή σταφίδας είχε αντίστοιχη κίνηση προς τα πάνω στην Ελλάδα και περίπου 500,000 στρέμματα καλλιεργούνταν για αυτό το σκοπό. Όπως είναι φυσικό και η τιμή είχε αυξηθεί λόγω της αυξημένης ζήτησης. Η τιμή του τόνου ήταν στα 21 σελίνια. Η κατάσταση όμως στη Γαλλία μετά από μερικά χρόνια αντιμετωπίστηκε και οι ελληνικές εξαγωγές σταφίδας έπεσαν κατακόρυφα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση του χρυσού και τη συνακόλουθη μείωση της αξίας του νομίσματος.

Η τιμή του τόνου κατρακύλησε στα 6 σελίνια και η υποτίμηση σε σχέση με το χρυσό έφθασε το 60%. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν ότι το 50% των δημοσίων εξόδων κάλυπτε τις ανάγκες του δημοσίου χρέους. Και σήμερα γύρω στο 50% των δημοσίων δαπανών καλύπτουν τις

ανάγκες εξυπηρέτησης του δημοσίου χρέους.

Οι αιτίες της πτώχευσης του 1893 δεν ήταν μόνο χρηματοοικονομικές ή δημοσιονομικές. Ήταν ασφαλώς και αντανάκλαση της κρίσης υπερπαραγωγής. Το μοντέλο που συνδέει τους δύο τομείς, χρηματοοικονομικό και παραγωγικό, στην οικονομική θεωρία είναι το (IS-LM). Και μας αποκαλύπτει πως όταν ένα είδος ανισορροπίας εμφανίζεται σε κάποιον απ' αυτούς τότε οι επιπτώσεις είναι άμεσες και στον άλλον.

Το 1893 η παραγωγή σταφίδας έφθασε τους 165,000 τόνους. Το μεγαλύτερο μέρος έμεινε αδιάθετο δημιουργώντας οδυνηρές συνέπειες στους παραγωγούς. Πολλοί απ' αυτούς έγιναν πάμφτωχοι.

Τελικά οι όροι που επεβλήθησαν από τους πιστωτές ήταν πράγματι σκληροί και συνέπεσαν μάλιστα με την εκδήλωση μεγάλων εθνικών γεγονότων. Το 1895 -96 άρχισαν οι εχθροπραξίες στη Κρήτη με αφορμή την κατάργηση της περιορισμένης διοικητικής αυτονομίας της νήσου από την Πύλη. Το 1897 ξεσπά πόλεμος με τη Τουρκία ο οποίος είχε καταλήξει σε οδυνηρά αποτελέσματα αφού οι Τούρκοι έφθασαν μέχρι τη Λαμία επανακτώντας τα Τρίκαλα, τη Καρδίτσα, τη Λάρισα, το Βόλο, τη Δομοκό, που είχαν προσαρτιστεί το 1881. Ο πόλεμος διήρκεσε από τις 4 Απριλίου έως τις 7 Μαΐου αλλά ήταν αρκετός για να αποδείξει την δεινή κατάσταση στην οποία βρισκόταν ο ελληνικός στρατός και να επιφέρει πρόσθετες δαπάνες 95 εκ., στη χώρα. Χαρακτηρίστηκε από τους ιστορικούς ως ανεύθυνη και επιπόλαια πράξη του Δεληγιάννη και σταμάτησε με την επέμβαση του Τσάρου της Ρωσίας.

Η κρίση του χρέους και της παραγωγής τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, έφεραν μεγάλες αναστατώσεις στο πολιτικό σύστημα της εποχής που έχασε την ισορροπία του έτσι ώστε ούτε οι συνεχείς εναλλαγές βραχύβιων κυβερνήσεων κατάφεραν να την αποκαταστήσουν. Οι επεμβάσεις του βασιλιά Γεωργίου επιδείνωσαν τη κατάσταση και μόνο οι μεγάλοι φόροι που επεβλήθησαν δηλαδή η ανάληψη των βαρών για την εξόφληση του χρέους από το λαό ξέπλυνε για άλλη μια φορά τα λάθη των πολιτικών. Λίγο μετά όμως

ήρθε το 1909.

Η σημερινή κατάσταση είναι διαφορετική αν και πολλές πλευρές των δύο περιόδων δείχνει να ομοιάζουν. Η πολυπλοκότητα στο διεθνές σκηνικό είναι μεγαλύτερη και η αλληλεξάρτηση των ευρωπαϊκών χωρών πυκνότερη. Και τώρα όμως ο διεθνής έλεγχος των πιστωτών είναι απαιτητός και απειλεί την εθνική ανεξαρτησία της χώρας. Ευτυχώς τα εκκρεμούντα εθνικά θέματα βρίσκονται εκτός εξάρσεως και μακάρι να παραμείνουν σ' αυτή τη κατάσταση.

Εκείνο όμως που είναι απολύτως κοινό ανάμεσα στις δύο περιόδους είναι πως ο ελληνικός λαός, μέσω της υψηλής φορολογίας, θα πληρώσει τον υπέρογκο λογαριασμό που «έκαναν» οι πολιτικοί τη τελευταία δεκαετία. Το βιοτικό επίπεδο θα μειωθεί αλλά ελπίζουμε προς χάριν μιας νέας αφετηρίας αναπτυξιακής περιόδου και πάντως όχι κατά το ήμισυ. Όπως τότε ο 19^{ος} αιώνας έκλεισε με την εισαγωγή της Ελλάδας στη περίοδο ενός τύπου ιδιόμορφου αστισμού, έτσι και τώρα οφείλει να αποδομήσει αυτόν τον εκμαυλισμένο πλέον τύπο και να αγωνισθεί για την καθιέρωση ενός νέου που στηρίζεται στην παραγωγική εργασία, την αξιοκρατία και τη διεθνή ανταγωνιστικότητα.

Το νέο αυτό μοντέλο πάντως δεν μπορεί να γίνει πραγματικότητα αν υποκινηθεί μόνο από τη κορυφή και χωρίς τη ενεργό συμμετοχή φορέων και ατόμων.

Δεν μπορεί να γίνει πραγματικότητα μόνο με τη ψήφιση νόμων και χωρίς την ικανότητα εφαρμογής τους, ή την ικανοποίηση του αισθήματος κοινωνικής δικαιοσύνης. Γιατί η πολιτική δεν είναι επικοινωνία αλλά πράξη αλλά και η πράξη δεν είναι «ψηφίζω νόμους με πλειοψηφία». Είναι η στρατηγική ανασυγκρότηση της ελληνικής κοινωνίας, με εναρμονισμένα μέσα και στόχους που επαναφέρουν την κοινωνική ιεραρχία και την κοινωνική αλληλεγγύη.

Δεν μπορεί να γίνει πραγματικότητα αν δεν στηρίζεται στην κοινωνική ωριμότητα και την άσκηση μιας νέας πολιτικής τεχνολογίας μακριά από την συμβιβαστική εξισορρόπηση παραδοσιακών συμφερόντων.

---

[1] Η ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας, σελ 556.

[2] Εθνικά δάνεια και ελληνική δημόσια οικονομία, στα Έργα, τόμος 3ος. Ανδρεάδη.

Αι ανώνυμοι Εταιρείαι εν Ελλάδι, - Αγγελόπουλου.

[3] Λεβαντής: The Greek foreign dept 1821 -1897, pag. 55

Ανδρεάδης : Τα εθνικά δάνεια και η Ελληνική δημόσια οικονομία, Τόμος 2^{ος} , σελ. 368 -9.